

O PROUČAVANJU DRAME I KAZALIŠNOG ŽIVOTA U SLAVONIJI 18. STOLJEĆA

Stanislav Marijanović

Suvremena sustavna teatrološka istraživanja koja se provode u okviru Dana Hvarskog kazališta i današnja naša saznanja o hrvatskoj drami i kazališnom životu do 18. stoljeća, a posebno u 17. i 18. stoljeću u sjevernoj Hrvatskoj,¹ zahtijevaju, ali i omogućuju, potpunije poznavanje i proučavanje izvora nacionalne umjetničke kulture, drame i kazališta u Slavoniji od dosadašnjeg. Isto valja zapaziti i za značajne suvremene radove zapadnoevropskih i slavenskih teatrologa o razdoblju stvaranja i razvitka nacionalnog teatra u zemljama srednje i jugoistočne Evrope, u kojima se prvi put razmatra kazališna povijest slavenskih i južno-slavenskih naroda i zemalja povezana s općeevropskom teatarskom baštinom 18. i početka 19. stoljeća, navlastito u Austriji, Mađarskoj i Rumunjskoj.² Ovaj studij otvara nove mogućnosti i našim istraživačima da u pojavnim oblicima, procesima i »regionalnim specifičnostima« drame i kazališnog života u Hrvatskoj, određenije analiziraju neka opća obilježja kazališne kulture i umjetnosti ovih i naših naroda, ali i preplitanje protivrječnih povijesnih interesa, nacionalnih i općih crta pojedinog neslavenskog naroda ili regiona s proturječnim povijesnim interesima, crtama i sudbinama susjednih naroda, međusobno manje ili više zavisnih od položaja u habsburškoj monarhiji.

Specifičnost razvitka hrvatske kulture i umjetnosti, pa onda i dramske književnosti i kazališnog života u Slavoniji u 18. stoljeću, dakle na po-

dručju triju županija (virovitičke, požeške i srijemske) i slavonske Vojne krajine (okrug brodske i novogradiške regimente) poslije 165 godina turske vladavine i opustošenog narodnog duhovnog života određivala je i nadalje politička, vojna i vjerska vlast.

Iako pod jurisdikcijom Hrvatskog sabora, odnosno Kraljevskog vijeća i bana, oslobođena Slavonija ostala je neslobodna hrvatska zemlja pridružena ugarskom Namjesničkom vijeću. Njezinu političku i kulturnu sudbinu određivala je nenarodna vlast, naklonjena politici denacionalizacije, germanizacije, pa onda i mađarizacije i kulturnim stremljenjima Beča i Pešte, a ne podjarmljenog naroda. Zagreb u službenoj Slavoniji 18. stoljeća, navlastito u feudaliziranom i višem građanskom sloju žiteljstva, nije bio priznato središte, a za Slavoniju nije to bio ni Osijek, tada veći i »gradskiji« od Zagreba, niti koji drugi grad, koji bi u sebi sadržavao — prema Šišićevim riječima — sve pojave narodnog života i u sebi koncentrirao sve snage narodnoga društva, politike i obrazovanosti.

Malobrojni su radovi zakasnjelih istraživača slavonske književne i kazališne prošlosti i istraživani izvori o pojavnim oblicima kazališnog života: deklamacijama, javnim priredbama i predstavama na latinskom i hrvatskom isusovačke i franjevačke crkvene drame i đačkog kazališta, o njemačkom građanskom teatru u Osijeku, pojedinim dramskim piscima i neizvornim tekstovima, profesionalnim glumcima, kazališnim meštrima i neutvrđenim predstavama stranih putujućih družina. Ipak, i u njima se ogleda uvjetovanost povijesnog i društvenog položaja i faktor vremenskog zakašnjenja u dostizanju kulturno-obrazovne razine i razvijanju narodnog života i stvaralačkog potencijala u pomjerenim povijesnim središtima hrvatske drame i kazališta, kako i Slavoniji tako i u sjevernoj Hrvatskoj, na što je ukazao i M. K o m b o l u svojoj odmjernoj studiji, valorizirajući razvitak hrvatske drame minulih razdoblja.²

Ovom prigodom većih pretenzija nemamo od zadaće da obuhvatnijim okom razmotrimo dosadašnji istraživalački rad i izvršimo određenu inventarizaciju i bilancu poduzimanog, učinjenog i dosegnutog u proučavanju dramske književnosti i života scenske umjetnosti u Slavoniji 18. stoljeća, odnosno da istaknemo u prvi plan već ovladana saznanja o njezinoj prisutnosti, opredjeljujući se za radove zasnovane na dokumentarističkom studiju, iza kojih se redovito otvara nov prostor daljnjim istraživanjima i saznanjima.

1. POČECI PROUČAVANJA DRAME I KAZALIŠTA U 19. STOLJEĆU

Pišući o pretečama scenskih nastojanja u Hrvatskoj prije pojave crkvene drame, P. Cindrić^{3a} upotpunjuje svoja zapažanja podatkom iz prvog izdanja *Srpskog rječnika* (1818) Vuka St. Karadžića, koji objašnjenje imenice *Glumac, Schauspieler, histrio* potkrepljuje konkretnom ilustracijom: »Poznavao sam jednog oficira, čini mi se iz Slavonije, kojemu je prezime bilo *Glumac*... Po tome se vidi da je ta riječ i po drugijem krajevima naroda našega poznata, samo što joj je značenje zaboravljeno«. Primjenjujući to Vukovo izravno izjednačavanje društvenog zanimanja sa stečenim podrijetlom poznanikova prezimena na činjenicu da su i u Slavoniji do turskog i poslijeturskog doba prezimena nastajala od naziva građanskog životnog poziva ili prebivališta, a da je prvo stalno građansko profesionalno kazalište u Slavoniji 18. stoljeća, osnovano prije 1750. godine, bilo smješteno u sjevernom krilu Generalatske vojarne, palače generalata u osječkoj Tvrđi, pod nazivom »*Officiers Theater*«, odnosno »*Esseker Theatrum*«, onda nam je prvo zapaziti da je ova činjenica ušla u hrvatsku kazališnu povijest tek prije trideset godina,⁴ a da je znanstveno proučavanje drame i kazališnog života u Slavoniji otpočelo tek u našem stoljeću. Ovom zakašnjenju išlo je u prilog izjednačavanje opće slike političkog, društvenog i nacionalnog položaja Slavonije u 18. stoljeću, u kojem je — Matasovićevim riječima⁵ — od pruskog do turskog rata Josipa II »sablja zapovidala« i deset desetljeća visjela nad našim glavama, s pretpostavljenom (neproučenom) slikom narodnog kulturnog života slavonske sredine. Razumljivo da takvo hipostaziranje prilika, koje »nisu dopuštale neke velike emocije«, sa stvaralačkim poticajima za uzvišenije sadržaje i manifestacije duha, koje stvaraju i teatar, nije do temeljitijeg fotografsko-arheografskog pristupa motiviralo potencijalne istraživače na podizanje zastora s kojim rastu saznanja i o dramskim naporima i kazališnim nastojanjima u Slavoniji: da se što bolje vidi kakvi su bili u svojoj posebnosti i ukupnosti. Otuda je i Vukovarac Nikola Andrić, književni povjesničar, kazališni radnik i zaslužni suosnivač osječkog HNK, uspostavljajući sliku slavonske književnosti 18. stoljeća, uočavao samo ratničku književnost i samo u njoj »direktan impuls stvaranju književnosti u Slavoniji«. ⁶

Đuro Šurmin, pretpostavljajući na temelju prikupljene građe o pretpreporodnoj hrvatskoj književnosti jače kulturno i književno gibanje u Slavoniji od njemu poznatog i naslućujući da vukovarska izvedba *Josipa, sina Jakoba patrijarke* u dramtizaciji Grgura Čevapovića iz vremena Vukova zapisa neće biti samo odjek prikazivanja zagrebačkih klerika, tek 1900. godine prvi od utjecajnijih književnih povjesničara, iako s po jednim »može biti«, »možda« i »valjda«, pokreće pitanje dramskih tekstova i predstava u Slavoniji: »...može biti ne bi bilo smiono reći — naslućuje on — da bi se već i prije možda moglo naći gdje kakovih tragova takova posla, kad se zna već do sad, kako je bilo dosta mladića ilirskih biskupija, koji su učili u različna vremena u tuđem svijetu, gdje su mogli doznati i za dramski rad. Religiozna prikazanja nijesu bila obična samo u Dalmaciji... pa će biti valjda da je što došlo i u naše strane razmjerno rano«. ⁷

Time Šurmin, kao poznavalac per analogiam, pretpostavlja postojanje i slavonske crkvene drame i prvi, zapravo, upućuje na njezine moguće izvore. Dodirujući posredno i pitanje utjecaja, on mu daje prednost pred bogatom domaćom dubrovačko-dalmatinskom dramskom i kazališnom tradicijom. Nuzgred, čini se da ova tradicija u Slavoniji i nije bila utjecajna, jer je nisu zapažali i na nju se pozivali ni slavonski pisci 18. stoljeća, pa ni Matija Petar Katančić, koji je po osjećanju slovinskog duhovnog prostora i izvornih vidnih svjetala svoga naroda bio najobavješteniji poznavalac književnih izvora među njima. U svome *De poesi illyrica libellus* (1817), prvom poetološkom spisu u nas, u kojem je hrvatsko pjesništvo promatrao s estetskog stajališta imanentnog klasiciste, on piše i o obnavljanju života staroklasičnih dramskih vrsta, tragedije i komedije, prateći njihov razvitak i prisutnost u svoje doba, zapaža i reakciju na pojavu opere u Italiji i Njemačkoj i »tanak glas Talijske« u Slavoniji na primjeru Tomikovićeve »drama comicum« *Josip poznat od svoje braće*, ali dramski rad u Dubrovniku i Dalmaciji nigdje ne spominje. ⁸

Dok je Šurminov članak još bio u tisku, dotiskan je poznati Jakošićev spis iz 1795. godine u Šrepelovu izdanju. ⁹ Bilježeći bio-bibliografskom kronološkom metodom tiskana djela i rukopise iz svoje budimske i franjevačke knjižnice ili iz posrednih saznanja, Jakošić je navodio i dramske tekstove svojih dobrih znanaca s brojnih kapitula kapistranske provincije i prijatelja iz osječkog franjevačkog samostana,

u kojem je češće boravio: Paviševićeve, Velikanovićeve i Tomikovićeve. Sva trojica bili su i ugledni profesori osječkoga Studiuma generale i školovani u Italiji, kao i Jakošić provincijali provincije, znalci stranih jezika, prevodioci, bibliofili, arheolozi amateri i osječki glazbenici. Jakošić navodi naslove Divaldovih izdanja njihovih drama: Paviševićevu knjigu *Tragoediae et aliae diversi generis representationes* (Osijek, 1785), Velikanovićevu *Margaritu od Kortone* (Osijek, 1780) i *Svetu Suzanu, divicu i mučenicu, Dalmatinku aliti Slovinku* (Budim, 1783), a od Aleksandra Tomikovića-Ližandra *Josipa poznanog od svoje braće* (Osijek, 1791). Pisci i drame u Jakošićevu spisu početkom 20. stoljeća, istina, nisu dočekani kao otkriće, ali je ovo izdanje jače odjeknulo od Šurminova nagađanja, koje je njime potkrijepljeno. Povjesničarima franjevačke kapistranske provincije ono je bilo poznato u rukopisu. Tako i Čevapoviću, a preko njega i P. J. Šafařiku. Leksikograf Josip Volteggi, neovisno o Jakošićevim podacima, u predgovoru svog *Ričoslovnika* (Beč, 1803) smatra uputnim istaći upravo dramski rad kao osnovnu značajku Paviševićevu («plures elegantes tragoedias edidit») i Velikanovićevu («comoedias patrio sermone summa cum laude in lucem protulit»). Uz ova imena za slavonske dramske predstave u različitim prigodama povezivan je i Marijan Lanosović.¹⁰

Šurmin međutim nije bio obaviješten da je dramski rad ovog kruga pisaca već 1888. prikazao osječki profesor Josip Forko, i to u zasebnom poglavlju svojih *Crtica iz »slavonske« književnosti u 18. stoljeću*,¹¹ a u bio-bibliografskim naznakama i Matija Pavić godinu dana poslije njega.¹² Oslanjajući se na Šafařikovu »Geschichte der südslavische Literatur«, Forko je otišao dalje od svojih prethodnika: s ambicijom da »priopći« potpuniju sliku literarnog događaja u Slavoniji 18. stoljeća »gdje se (ono) razvija dok drugdje opada«, on je već i u toku pisanja svojih *Crtica* iskazivao poseban interes za dramsku građu. Na pedesetak stranica i bibliografskim postupkom iscrpnije je izložio dramsku radnju i navodio ulomke dramskih sadržaja sviju izdanja koja su mu došla do ruku, i to Velikanovićeva stihovanog prikazanja *Margarita iz Kortone* i dramatizacija u prozi *Sveta Terezija divica*, a onda i »dramatića« *Josip poznan od svoje braće* Aleksandra Tomikovića, koji je Šafařik ubrojio u pjesničke pripovijesti! Svoj prikaz dramskih pisaca započeo je prikazom stihovane dramatizacije svetačke legende *Život svetog Ivana Nepomuka* pjesnika i kaločkog kanonika Josipa Knezovića, koji je rođen

u Osijeku s prvim sugrađanima tek oslobođenog grada. Mada je osječka i vukovarska franjevačka knjižnica posjedovala Metastasijev oratorij i Todinijevu dramu (a Todinijevu *La prodiga figliola Margarita la beata di Cortona*, Roma 1665, vukovarska knjižnica ima i danas), pisci pa onda i izvornici ovih drama nisu mu biti poznati. Kao što se znade, tek je Petar Kolendić utvrdio da su one i Velikanovićeve *Sveta Suzana* (Budim, 1783), koju Forko nije bio uspio pronaći, prijevodi ili prerade talijanskih dramatičara Minaccija, Todinija, Bernerija i Metastasija.¹²

Zbog toga se Forko i nije upuštao u unutarnje tumačenje veza i odnosa između dramskih tekstova, njihovih uprizorenja i dramskog rada uopće, nego se zadržava na vanjskoj deskripciji tekstova. Svojim *Crticama* on je ipak omogućio prvi konkretni uvid u njihova dramska nastojanja s ciljem da ih predstavi i popularizira. Zapazio je i to da je njihovo književno djelovanje »sa srednjim školami... u neposrednom savezu« i držao da je u Slavoniji do Čevapovićeve uspješno prikazane dramatizacije *Jakoba, sina Josipa patrijarke* (izv. 1819), koju je ocijenio prije Ivana Scherzera¹³ najizvornijim i najboljim dramskim tekstom, postojala jedino crkvena drama. No njegov prikaz slavonskih dramatika ostaje samo pregled poluobrađene građe. Zaključimo li da je Pavić¹⁴ o njoj bio obaviješten u znatno manjoj mjeri, da ju je usputno popratio samo jednom konstatacijom, i to o Tomikovićevu *Josipu* (»odiše duhom i glasom starih prikazanja dalmatinsko-dubrovačkih. Dalmatinski duh na obalama Drave!«) — to bi ujedno bilo sve što se u 19. stoljeću, bez nacionalnog kazališta u Slavoniji, a s dva njemačka teatra u Osijeku, moglo i znalo pisati o slavonskoj dramskoj baštini. O mladenačkom Kanižlićevu interesu za dramski rad i đačko kazalište isusovaca i franjevac, Katančićevim nastupima u njihovim javnim izvedbama i sceničnosti njegovih pastirnih igara, o dramskim tekstovima drugih pisaca, kao i o građanskom kazališnom životu u Slavoniji 18. stoljeća, književni povjesničari — a teatrologa među njima nije ni bilo — nisu pisali, ni istraživali. Učinit će to tek Dragutin Prohaska, Stjepan Pelc, Franjo Fancev, Tomo Matić, Petar Kolendić, Josip Bösendorfer i Kamilo Firinger, a sintetizirati i ocijeniti samo Matić. Začudo, rezultatima njihovih istraživanja i otkrića koristit će se i inkorporirati ih u hrvatsku književnost i kazališnu povijest malo suvremenih znanstvenika i teatrologa: Mihovil Kombaol, Pavao Cindrić, Matko Peić, Dragan Mucić i dr. Zato se u književnim povijestima poslije

Kombolove, a i u stručnoj esejistici, još uvijek jače čuje glas istraživača iz 19. stoljeća, odnosno prvih slavonskih dramskih pisaca o kojima je upravo govoreno.

2. ZNANSTVENI RADOVI O DRAMI I KAZALIŠTU

U svojoj studiji o I. Đurđeviću i A. Kanižliću iz 1906. godine, Prohaska je prvi zapazio i konkretizirao dramske elemente i stilska i jezična izražajna sredstva baroka i rokoka u Kanižličevim pjesničkim ulomcima (*Mladiću Urbanu*) tiskanim u knjizi *Primogući i srdce nadvladavajući uzroci* (Zagreb, 1760), ali i u *Svetoj Rožaliji* (Beč, 1780). Poslije provedene analize Prohaska zaključuje da je dijalog tipična forma Kanižličeva pjevanja, a alegorija — pjesničkog stila, dalje, da Kanižlič alegorije prikazuje scenično i teatralno, da alegorijske dijelove naslovljuje kao »prikazanja«, a da njegova lica obično izvode neku simboličku akciju i često ulaze, kao sv. Rožalija, u radnju. Podrijetlo i književni uzor ovim obilježjima Prohaska vidi u isusovačkoj drami 18. st. i zaključuje: »Mislim da je utjecaj (isusovačke) drame očit.«¹⁵ Međutim, izravni odnos i Kanižličevu povezanost s dramom i dramskim radom on ne ističe, a nije utvrdio ni njemački prijevod francuskog izvornika prema kojemu je Kanižlič preradio »u ilirički, iliti slavonski« svoje *Primoguće uzroke*.

I jedno i drugo utvrdit će Franjo Fancev, zahvaljujući pobudama ove Prohaskine studije, u svojem prilogu o Kanižliću u radu *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća*.¹⁶ Govoreći o Kanižličevim književnim počecima i prvim potvrdama njegovih sklonosti prema drami i kazališnim predstavama, Fancev otkriva nove pojedinosti: kao »magister principista, visitator examinantium« Kanižlič je već 1722. godine bio »neke vrste režiser« kazališta isusovačkog kolegija u Zagrebu i iste godine prikazivao sa svojim razredom prigodnu alegoriju *Pro deo et rege*, a 1723. godine alegorijsku dramu *Exilium Melancholiae ex utopia*. Za njegovu *Pripovijest o mladiću Urbanu* Fancev misli da je »samo izvadak iz

drame« prikazivane i u Sl. Požegi, odnosno da je u izvratku unesena u *Primoguće uzroke*. Takav zaključak izvodi iz Kanižličevih riječi: »Dogadjaj ovi vidjen je više puta na prikazi iliti komediji«, a u objelodanjenoj *Pripovijesti mladića Urbana* vidi, zapravo, epilog drame *Mladić Urban* »kakav redovno dolazi u svim isusovačkim dramama«, što bi značilo da je to jedan od rijetkih i prvih dramskih tekstova na hrvatskom jeziku u slavonskoj književnosti koji nam je poznat. Isusovačka školska drama, zapaža Fancev, poravnala je time Kanižliču put u književnost. U prvom prilogu svoje studije, on se njome posebno i bavi koristeći se kronikom kolegija isusovačke misije u Slavonskoj Požegi »*Historia Residentiae Poseganae Socitetatis Jesu*« kao glavnim izvorom. Prema njoj Fancev utvrđuje da je prvo javno prikazivanje jedne isusovačke drame u Sl. Požegi priređeno 1715. godine (»*Drama Posegae primum scenice productum*«) i da je ono u požeških gledalaca izazvalo »vanredno iznenađenje«. Dalje su slijedila prikazivanja (u crkvi, na trgu pred crkvom ili u kazalištu kolegija) od 1718. do 1772. godine. Od tih zapažena su: *Sapritius et Nicephorus duo Christiani* (1718. na lat., njem. i franc. jeziku, s »periochama« za gledaoce koji ne razumiju jezika na kojem se prikazivalo), *Tragedia Hebdomadis Sanctae* (1734. na hrv. jeziku, s cijelim opisom predstave i tragedije), *Sedecia* (1765. na hrv. jez.) i komedija *Škrtač* (»*Avarus*«, 1771, na hrv. jez.). Fancev donosi i podatke o inscenacijama tih predstava i izgradnji novog kazališta 1728 (»*novum theatrum pro scenis ludis amplum et capax*«), odnosno posebne kazališne dvorane u gimnazijskoj zgradi, a 1764. ono je »zbog odličnih uzvanika obnovljeno i urešeno slikama«. Za dramatizaciju svetačke tragedije predstavljane 1734. »ilirskim« metrom, on iznosi mišljenje da sadrži upravo *Muku Isusovu* i da se u njoj krije »koje dubrovačko-dalmatinsko crkveno prikazanje«, ali ga ne potkrepljuje. Važno je, međutim, njegovo zaključno upozorenje da se 18. stoljeće u isusovačkim gimnazijama »ne da ni zamisliti bez javnih deklamacija i dramskih prikazivanja«, odnosno kada za njih ne bi bilo potvrda (kao što ih nema za osječku isusovačku misiju, od 1687. do 1762) da bismo ih morali sponirati s obzirom na isusovačke školske propise. No Fancev nema pravo kada tvrdi da je kazališno predstavljanje požeške gimnazije »našoj literarnoj historiji dosad bilo sasvim nepoznato«, budući da je školska drama isusovaca i franjevac bila sastavni dio disertacije Stjepana Pelca, obranjene prije Fancevljeva rada.¹⁷ Đačkim kazalištem i crkvenom dramom u Sl. Požegi bavio se i

Matić.¹⁸ Obojica, Pelc i Matić, na temelju novih izvora proširila su krug saznanja koja je za razdoblje 1715—1772. utvrdio i objelodanio Fancev. Prema Matićevim konačnim podacima za Sl. Požegu, na repertoireu požeškoga gimnazijskog kazališta od 1729. do 1772. izvedeno je 58 drama kojima se znade naslov, a njihov popis on je i objelodanio uz zaključak da požeško đačko kazalište nije utjecalo na rad osječkih gimnazijalaca, pitomaca franjevačkog Studiuma generale i osječkog kruga dramskih pisaca (Velikanović — talijanske dramatizacije svetačkih legenda, Tomiković — Metastasio).¹⁹ Ovo kazalište nije izašlo ni iz tradicija isusovačke školske drame, a uz biblijske, hagiografske i pseudo-povijesne teme donosilo je na scenu i sadržaje iz domaće povijesti (1751: *Ivanus eremum regno praeferens*, a 1763: *Illyricum Hungariae iunctum*).

U odnosu na Kanižličev smisao za dramsko i brigu za đačko kazalište, Prohaskino i Fancevljevo mišljenje u znanosti je prihvaćeno i iznova intepretirano.²⁰ Matko Peić u svojoj vrsnoj disertaciji o Kanižliću predočuje »rokoko kompoziciju i teatar« Kanižličeve *Svete Rožalije* na istim postavkama (rokoko kazališni spis, mali scenario, scenario za malu operu, comique, prikaza, spektakl, a Kanižlič je: »le metteur en scene«, režiser s velikim smislom za tragikomično).

Stjepan Pelc u proučavanju drame i kazališta sljedbenik je porredbeno-povijesne škole. U svojoj disertaciji *Zur Geschichte des Schul-dramas in Croatien und Slavonien*, branjenoj na bečkom Filozofskom fakultetu 1914. godine, i danas teško dostupnoj, prvi se znanstveno pozabavio školskom dramom i osječkih isusovaca i franjevacu u 18. stoljeću, odnosno predstavama koje su na svojim scenama izvodili gimnazijalci na njemačkom i hrvatskom jeziku. Dva poglavlja iz ove disertacije, od koje je radna varijanta rukopisa ustupljena istraživačima u Sl. Požegi,²¹ Pelc je objelodanio 1936. godine. U disertaciji je prikupljena sva Pelcu poznata građa o školskoj drami u nas i o Čevapoviću. Držeći se načela: »Za nas dakle moraju ostati i nadalje mjerodavni podaci iz prve ruke«, on donosi i podatak za predstave požeške isusovačke gimnazije od 1750. do 1772. Za osječku isusovačku školsku dramu Pelc iscrpljuje zapise iz dijarija osječke isusovačke misije, a za franjevačku školsku dramu iz samostanske *Historia domestica*, koja je u drugom svjetskom ratu propala.²² Pelc navodi sedam isusovačkih i dvije franjevačke đačke predstave, javno izvođene od 1766. do 1775, naznačuje da su izvođene o pokladama i drugim prigodama »na kazamatama«, tj. na kojem od platoa

bastiona porušene stare tvrđave unutar Tvrđe, u prostranom franjevačkom refektoriju ili na podignutoj pozornici u samostanskom dvorištu. Ovim dvosatnim predstavama, u kojima su isključivo predstavljali učeničnici, uz redovnike prisustvovali su i najviši građanski uglednici, od zapovjednika osječke tvrđave i komandujućeg generala za Slavoniju i Srijem (generalis locumtenens) i velikaša s okolnih vlastelinstava do predstavnika lokalnih vlasti i građana. Pojedine od ovih izvedene su »na sveopće odobrenje«, a za predstavu *Mladi lažljivac popravljen* citira karakteristično mjesto izvornika: »(Godine 1766) — u četvrtak, 6. veljače, u 4 sata poslije podne, natjecali su se učenici sintakse i gramatike na pozornici i izveli su Mladog lažljivca popravljen njevažnim govorom (da bi se narodnost ilirska u tom jeziku izobrazila, što je želja carice i gospodarice naše) tako elegantno da su vojnički i pokrajinski odličnici, koji su u punom broju prisustvovali pretstavi, zahtijevali jednoglasno da se ona ponovi.«²³ Samo za ovu predstavu Pelc pretpostavlja da je mogla biti komedija. Za izvedene franjevačke drame (kao *Sveta Pelagija*, *Margarita Kortonska* i druge) pretpostavlja posredovanje talijanskih »rappresentazioni sacri«. U franjevačkoj kronici on iznalazi i podatak da su studenti Studiuma generali 1774. godine priredili akademiju za svoje drugove i građanstvo izvodeći program na sedam jezika: latinskom, »ilirskom«, njemačkom, mađarskom, »slavonskom«, talijanskom i francuskom jeziku. Pelc pri tome ne iznosi podatak da je u ovom izvođenju sudjelovao i student M. P. Katančić, koji je tada osim »ilirskog«, odnosno »slavonskog«, govorio latinski, mađarski i njemački, jer to u izvorniku izravno i ne piše.

Već spomenuti Tomo Matić, vrsni i pouzdani znanstvenik i najbolji poznavalac izvora za slavonsku kulturnu, prosvjetnu i književnu povijest, najšire je svojim brojnim prilozima razmaknuo međe i ukupnim našim saznanjima o povijesti kazališne umjetnosti u Slavoniji, navelastito u Osijeku, Slavonskoj Požegi i Slavonskome Brodu. Iako je i Matić bio tip znanstvenika koji je proučavanju drame i kazališta prilazio analitički s izgrađenog književnopovijesnog stajališta, a ne kao teatrolog koji svoj rad otpočinje izravnim proučavanjem dramaturgije, ipak su, zahvaljujući njemu u najvećoj mjeri, postavljene realne pretpostavke i za pristup složenijim pitanjima iz povijesti hrvatskog kazališta i dramaturgije u Slavoniji, jer je i slika drame i kazališta koja se zrcalila iz njegovih radova, tematski naoko uskih, znatno šira od drugih pristupa.

Njegovi su radovi o drami i kazalištu općepoznati,²⁴ ali se on, na žalost, nije upuštao i u istraživanja osječkoga i slavonskoga profesionalnog teatra u 18. stoljeću budući da je iz okvira arhivske građe u školskim i samostanskim arhivima, uglavnom, rijetko izlazio. Rezultate do kojih je došao o igranim i tiskanim dramama sintetizirao je u svojoj knjizi *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda* (Zagreb, 1945).²⁵ Pozivajući se i na Kolendića, Matić u njoj kategorično zaključuje da su u Slavoniji »uobće počeci drame na hrvatskom jeziku u vezi sa školskom dramom«, a da »početcima hrvatske franjevačke duhovne drame u Slavoniji valja tražiti vrelo u talijanskoj književnosti«. On postavlja i pitanje i prerada dramskih djela svjetske književnosti, osobito Corneillea, Racinea, Molièrea i Voltairea, i upućuje na primjerke Molièreovih komedija u inventaru požeškog kolegija, a i na mogućnost da je komedija o tvrđici (*Avarus*), prikazana u Požegi — Molièreova. Dotiče se, nuzgred (prema F. W. Taubeu), i časnika vojničkih posada u gradovima koji su u Osijeku, Zemunu i drugdje imali uređene kazališne dvorane i prikazivali u njima njemačke predstave, dopuštajući da su se na njih zalijetale i profesionalne putujuće družine, ali im on ne poklanja nikakvu pažnju. Konačno, valja istaći i njegovo izdanje školske drame *Judit, victrix Holofernis*, prikazane od slavonsko-brodskih gimnazijalaca oko 1770. godine. Ona, pisao je Matić, »u poviesti dramskih prikazivanja u Slavoniji ima osobito mjesto: to je jedina sačuvana hrvatska drama iz osamnaestoga vieka, za koju je pouzdano posvjedočeno, da se doista prikazivala od đaka starih naših latinskih škola u Slavoniji, a osim toga su napose zanimljivi njezini intermediji, sastavljeni u stilu hanswurstovskih lakrdija, protiv kojih se baš u to doba u bečkom kazalištu vodila oštra borba«.

Matić je svojom temeljitošću u prilazu svim pitanjima o kojima je pisao iscrpio i prokomentirao gotovo sve izvore kojima se služio. Iako je svojim radovima budućim istraživačima i teatrolozima izgrađivao osnovicu i utirao put za sintezu, sam nije smatrao da je istraženo konačno, i za sintezu dovoljno. Ipak, kasniji obrađivači slavonske drame malo su im novog dodali. Više se nastojalo sistematizirati i besplodno kolekcionirati, odnosno popularizirati to što je Matić dao,²⁶ pa bismo s pravom ovo istraživalačko razdoblje mogli označiti matićeuskim.

Dok Matiću za proučavanja drame i đачkog kazališta nije bilo poznato da ima pouzdanih vijesti i o gostovanjima glumaca i družina po zvanju u slavonskim gradovima prije 1808. godine, osječki povjesničari Josip Bösendorfer i Kamilo Firingner u svojim arhivskim istraživanjima, provođenim malone isključivo osloncem na protokole, matične knjige i spise osječkog Gradskog poglavarstva, pružaju nove podatke i o djelatnosti prvog profesionalnog teatra u Slavoniji na njemačkom jeziku, časničkog kazališta »Esseker Theatrum«.

Rezultat svojih istraživanja Bösendorfer je izložio u članku *Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku*,²⁷ a Firingner u svojoj raspravi *Prvih 85 godina osječkoga kazališta*.²⁸

Bösendorfer podvrgava ponovnoj reviziji pitanje osnutka njemačkog kazališta u Osijeku: »Ako se dakle oficiri osječkog garnizona već 1750. obraćaju gradu u stvari kazališta — piše on — postoji ono ako ne ranije a ono svakako već 1750.« Bösendorfer je redom ispisao i imena glumaca i glumica koja je od 1750. do 1870. iznašao u spisima i maticama, a utvrdio je i ravnatelje (directores comici) dviju profesionalnih putujućih družina do 1800. godine: Ungerove i Franza Rienera. Bösendorferova je zasluga i objelodanjivanje izvora brojnih izvadaka iz franjevačkog dijarija u Osijeku, koji sadrži važne podatke i za kazališnu povijest.²⁹

Polazeći od Bösendorferovih podataka, Firingner ih je daljnjim istraživanjem građanskog kazališta u Osijeku podvrgnuo preispitivanju i dopunio daljnjim saznanjima, pomičući godinu pojavljivanja profesionalnih njemačkih kazališnih družina, odnosno glumaca u Osijeku na 1733. godinu. Uz to, on je proširio broj poznatih kazališnih profesionalaca i družina, omogućio zaključak da su neke od njih bile poznate sa svojih gostovanja i razvijanja kazališnog života u Zagrebu (Ungerova, Bartsohova), pronašao je i poneku sličicu o atmosferi i okolnostima kazališnog života i rada, a utvrdio je i postojanje bližih veza između osječkih građana, navlastito trgovaca i glumaca čije su predstave ovi potporama omogućavali. Svakako, doprinos ovih istraživača nije u kvantiteti i širini interesa nego u izvornim prinosima kojima su proučavanje osječkoga profesionalnog kazališta u 18. stoljeću postavili na znanstvenu osnovicu, pomakli saznanja ograničavana feljtonizmom i neznanstvenim pobudama ranijih obrađivača³⁰ i proširili zanimanje za neistraženu osječku kaza-

lišnu baštinu. Međutim, ona i dalje počiva izvan dohvata znanosti i nema utvrđenu nadgradnju: predstave do 1808. godine, činjenice koje se uz njih povezuju i bolje osvjetljavaju ulogu kazališta u stvaranju i narastanju novih gradskih i kulturnih središta u Hrvatskoj.

3. NOVA POTAKNUČA I PRINOSI

Dakako da su rezultati znanstvenog istraživanja drame i kazališnog života u Slavoniji 18. stoljeća kao »zakašnjelog književnog cvata« organi-čeni. Nedostatak izvora i postupnost saznavanja bogatijeg dramskog rada i kazališnog života unutar datih okvira od poznatog, upućivao je istraživače, više-manje, na poredbenu književnopovijesnu metodu i opći repertoire izvođenih predstava. S izuzetkom Matića, dosadašnji istraživači — pri tome — svoju pozornost nisu usmjeravali na osobitost povi-jesnog i društvenog života u stvaranju i narastanju kazališne kulture u novim gradskim središtima potkraj 18. stoljeća. U njihovim radovima nije zapažena ni funkcija kazališnih predstava osim nabožno-odgojne u razdoblju barokno-rokokoovske atmosfere i prosvjetiteljstva, obnavljanja klasicizma i isključivosti jozefinizma, a nisu doticana ni druga pitanja (npr. povezanost kazališta s drugim umjetnostima, osobito književnošću i glazbom; pojava, uloga i proširenost putujućih kazališnih družina u Slavoniji iz Budima, Beča, Praga, Kanjiže, Temišvara, Zemuna, Osijeka, Zagreba i drugih mjesta monarhije do osnivanja nacionalne scene; zna-čenje pokretnih kazališnih trupa kao osobitog oblika borbe za stalnu scenu narodnog kazališta; pitanje stranog utjecaja u tome smislu, nje-maćkog, pa onda slavenskog i mađarskog teatra i kulture, posebno u Osijeku). No to su već zasebna pitanja koja mogu steći svoje autonomno značenje tek pošto dokumentaristički studij neproučene i rasute građe bude efikasnije proveden, a osnovni izvori saznanja iscrpljeni, što u od-nosu na poduzeta istraživanja i ista eksploatirana saznanja o slavon-skoj drami i kazalištu nije slučaj. Sva glavna pitanja znanstvenog studija od početaka kazališnog života i obilježja kazališnog zbivanja do pozna-

vajna tekstova narodne i umjetničke drame, pravog teatra, uzora i prisutnosti nacionalne kazališne tradicije u slavonskim središtima do 19. stoljeća i dalje ostaju otvorena.

U malone osamljenom nastojanju da na podlozi osobnih sagledavanja dade odgovor i zaokruži sliku o procesima nacionalnog povezivanja i uklapanja slavonskih dramskih pisaca u okviru tradicija hrvatske renesansne i barokne dramske književnosti, Marin Franičević u svome poticajnom i pregnantnom eseju *Slavonski pisci XVIII stoljeća u okviru hrvatske književnosti* uspijeva samo iz perspektive pisaca pobožnih drama na biblijske i svetačke teme doći do zaključka o uspostavljanju kakvog-takvog kontinuiteta — »makar i s nečim što je davno prošlo i što više nije književno«,³¹ ali je zanemario pri takvoj ocjeni nabožnu školsku dramu i život đačkog kazališta u cjelini!

Ostavši, opet, samo u domeni đačkog kazališta, Marko Fotez u svome prikazu *Hrvatske komedije XVII. i XVIII. stoljeća* dobro zapaža da s kazališnim predstavama koje su u njima davali gimnazijalci i klerici »nastaje vrsta teatarskog centra građansko-plebejskog karaktera, u kojem se nastavlja slabašna ali ipak kakva-takva tradicija takvog djelovanja (...), jednako na latinskom i hrvatskom jeziku.«³² Pri tome, iste takve predstave ne zapaža u slavonskim gradovima. U svome zaključku da je u šablonskim koordinatama đačkog kazališta, zbog njegove zasićenosti nabožno-moralizatorskim repertoireom, ostalo malo ili nimalo mjesta za izvornu komediografiju, on pripominje da su se ipak i u tim uskim okvirima pokušavale prikazati »bar neke suvremene društvene pojave i strujanja«. Mada mu nije poznato da bi koja izvedena komedija mogla biti »original« nekog hrvatskog književnika, ni uz ovu konstataciju, a ni drugdje, Fotez se uopće ne osvrće na *Juditu*, niti se koristi Matićevim sintetičnim člankom o školskoj drami u Slavoniji.

Ova dva pristupa »kakvoj-takvoj tradiciji« dvojice uvaženih proučavalaca starije hrvatske dramske književnosti i kazališta pokazuju dvoje: ulogu i mjesto crkvene i školske drame i đačkog kazališta u razvijanju kazališne tradicije u nas i u uspostavljanju narušenog kontinuiteta s nečim što postaje sastavni dio hrvatske dramske književnosti i kazališne povijesti, ali bez slavonske drame i kazališta, i — drugo — kako je proučavanje drame i kazališta u Slavoniji ostalo usko, tematski, otkrivalački i rezonancijom, skućeno na uzak i izoliran prostor s kojega i dalje saznanja dolaze u osjetnom vremenskom zakašnjenju.

Pitanje poznavanja kazališne baštine, tradicije i kontinuiteta u slavonskom međuriječju, drugo je od neriješenih pitanja u našoj znanosti. Uobičajila se konstatacija F. Fanceva da su prve vijesti o prikazivanju hrvatskih drama u Slavoniji poslije »oslobođenja« iz 1713. godine, kao i mišljenje da se Slavonija od Janusa Pannoniusa Kesinačkog do karlovačkog mira 1699. godine, kojim je to »oslobođenje« ozvaničeno, nije mogla naći ni na periferiji hrvatskog književnog govora i kulturnih zbivanja. Činjenica je, međutim, da će u neposrednoj blizini osječkog turskog mosta, u slavonskoj Baranji, poslije prve turske najezde, »zavladati — prema Imre Boriju — pustoš tek onda kada počne opadati moć otomanskog carstva«. Mađarski književni povjesničari (Áron Szilágyi, Horváth János i dr.) u toku 16. i početkom 17. stoljeća za ovo područje, koje je postalo središte mađarske književnosti i kalvinističkog pokreta, s velikim odjekom u slavonskim općinama, iznose brojne dokumente i o dramskim predstavama. Služeći se njima Imre B o r i³³ navodi uzastopni niz otkrića koja pokazuju da se na ovoj zajedničkoj duhovnoj oazi nadomak Osijeku, pa i u njemu, i njemu kroz stoljeća gravitirajućim mjestima nastavilo književno živjeti i držati korak s renesansom korvinskog kruga. Poslije katoličkih devotnih igara, mađarska reformacija upravo je u Baranji isprobavala djelovanje religioznih polemičkih drama, »pa su pojedine općine postale svjevrsne pozornice na kojima su izvođene prve mađarske pisane drame«. Mihajlo Starin (Sztárai Mihály),³⁴ središnja osobnost reformacije, koji je propovijedao i hrvatskim jezikom, već 1550. godine napisao je teološko-polemičku dramu *Izvanredna komedija napisana o ženidbi popova*. U njoj je dramatizirao temu teološke polemike koju je vodio na području Vukovara i želio je da bude izvedena na sceni u Lugu. Godine 1562. Starin je spjevao i najbolje djelo, svoju *Juditu*. U kalvinističkom pokretu djeluje i drugi reformator — Ivan Osječanin (Eszéki István), značajno ime u mađarskoj kulturnoj i književnoj povijesti, stvaralac čiji je igrokaz *Od-mjereni sveti razgovori* izveden 1667. godine u Nagybanyi, dakle u doba putovanja Evlije Čelebije ovim krajevima. Ovaj baranjsko-slavonski književni krug i u 18. stoljeću književno živi osebnim nacionalnim životom.³⁵ A Mikloš Betlem iz Erdelja započet će 1708. godine u Osijeku, u zatvoru, pisati i svoju autobiografiju i u njoj kao svjedok opisati i fatalnu pogibiju Nikole Zrinskog u lovu. Već 1707. godine u Osijeku je osnovano i prvo franjevačko više učilište, središnje za

cijelu Bosnu Srebreničku, pa onda i za Slavoniju.³⁶ Polazio ga je i završio Kačić Miošić, na njemu se i natjecao za mjesto predavača,³⁷ među kojima su se tada i poslije izmjenjivala poznata imena u povijesti hrvatske književnosti, filozofije i latinizma (Stjepan Vilov, Antun Papušlić, Antun Tomašević, Velikanović, Pavišević, Lanosović, Tomiković i dr.). Ukinut će ga Josip II 1783. kao Studium generale, odnosno kao značajan školski i kulturni centar koji je okupljao brojne slavonske kulturne radnike oko svoje franjevačke tiskare, pa onda i oko Divaldove.

Sve ove potankosti iznosimo da bi se vidjelo koliko je zamršeno privremeno sintetizirati svoj govor na slavonsku temu dramske i kazališne baštine, tradicija i kontinuiteta, kad iz nje, zbog stvarno zakasnijih znanstvenih početaka, neprestano možemo očekivati da izrastaju i uzajamno se upotpunjuju i potiru nova saznanja. U njima i neproučeno osamnaesto stoljeće iz slavonske perspektive nudi nove mogućnosti za uspostavljanje kontinuiteta i mnogostrukih veza, na koje je već i s obzirom na dio poznate književne građe M. Franičević pronicljivo upućivao.

I podatak o dolasku s velikom pompom turskih diplomata, osoblja turske ambasade u Beču, 1740. godine u Vukovar,³⁸ i njihovo javno prikazivanje jedne turske komedije upotpunjuje inventar već pokrenutih pitanja, ovaj put i u odnosu na predstave, baštinjene tragove i tradiciju turske komedije dell'arte s lakrdijašem Karađozom, na stoljeća rasprostrirane po čitavome islamskom svijetu. Stoga nam je razumljivo da su već poduzeta istraživanja, u stvari, samo dio obavljena posla, predradnje i znak novih mogućnosti da se dođe i do novih saznanja i eventualnih otkrića. Valja ih pretpostaviti već i zato što su osim Osijeka, Sl. Požege, Sl. Broda i dijelom Vukovara izvori ostalih slavonskih centara tek dotaknuti, ili nisu niti to, a i o spomenutim središtima rijetko su proučavani izvan njih. Dosad ni jedan od istraživača nije vršio temeljitija istraživanja u arhivu Virovitičke županije i Dijecezanskom arhivu u Đakovu, u arhivima i knjižnicama Pečuha, Kaloče, Budimpešte itd. U Franjevačkom samostanu u Osijeku nalaze se tri zamašna toma in folio *Epistolae ad religiosos* i *Epistolae ad externos* Josipa Paviševića, za Voltiggija izdavača brojnih ljupkih tragedija, inače središnje slavonske personalnosti, koja su neproučena. U budimskom franjevačkom samostanu u potpunosti je sačuvana Jakošićeva ostavština u devetnaest svezaka

Adversariorum, uz to i zbirka rijetkih rukopisa i korespondencije ovog bibliografa. I u Széchenyi-biblioteci pohranjeno je dosta naših rukopisa.²⁹

Od određenog interesa mogu biti i kataloški popisi knjiga u samostanskim knjižnicama franjevačke kapistranske provincije, a i građanskih osoba, među kojima i ljubitelja kazališnih predstava, kakvi su, recimo, bili ugledni Donjograđani Joso Knežević i Joso Krmptić,⁴⁰ vodeće ličnosti iz osječkih narodnih krugova već saživljenih s književnošću. Iste 1774. godine kada se J. Knežević srodio s kazališnim meštrom Ungerom, pretpostavljamo Matijom, došao je k njemu iz Sl. Broda u Osijek da uči trgovački obrt, i ne samo to, Antun Andrija Brlić (1757—1804), otac Ignjata Alojza Brlića, prijatelj Relkovićeve i pjesmenik *Pisme od Svinarah* u Kačićevu stilu, zapravo onaj mladač koji je prije dolaska u Osijek, kao major parvista brodske franjevačke gimnazije, glumio Juditinu ancilu Habrahamu. Komediju *Judita*, u Matičevu izdanju, on je u Osijeku i prepisao (između 1774. i 1780). U njegovoj ostavštini u Sl. Brodu uspjelo nam je pronaći i rolu s tekstom uloge Hanswursta i šlagvortom Kolumbine. Brodski Hanswurst i žena mu Kolumbina, kao što je poznato čitaocima Matičeva izdanja, jesu persone razularena jezika, halapljivci i ispičuture lakrdijaškog ponašanja tipa Jacka Puddinga ili Posseta, Giovannija Maccaronea, Jeana Potagea, Schampitascha u njemačkoj preinaci Hanswursta, Susakima u Rusa itd. i njihovih raznozvanih Kolumbina, a zadaća im je da u komadu na svoj način zabave građanstvo, uglavnom u stankama između činova. Njihov je govor prošaran aluzijama na brodske mjesne prilike (crveno »brocko« vino, gostioničarka Klingerovica, Holoferno kod Tadijanovića u Rastušju itd.), ali i začinjjen uličnjačkim riječima, tako da se Matić bio snebivao da su se ti intermediji mogli doista prikazivati od đaka franjevačke gimnazije.

Pronađena rola ide uz zadnju scenu 3. čina i odgovara lakrdiji umetnutoj poslije Brličeve didaskalije: *Ultimo Honswurst exit cum sequenti intermedio*. Međutim, ona predstavlja posve novu varijantu od objelodanjene, a započinje ne Kolumbininim potcikivanjem nego Hanswurstovim monologom, kojega u Matičevu izdanju nema. I prema samom naslovu: *Actus primus Intermedii, Answurst sollo*, ovaj intermedij imao bi ići na početak. Zamjetna su i druga odstupanja, posebno od lokalnog kolorita: Hanswurst (ovdje Answurst) crvenu kapljicu ne naziva »brockim vinom« nego »šepšanskim«, čime pomiče provinciju igrokaza prema

vinogradima u Baranji, u nekadašnje kalvinsko mađarsko selo Sepsö pod Baranjskim brdom kraj Karanca, koje se zvalo i Kotlina, a i danas se tako zove. Ove razlike upućuju nas prema zaključku da je, prvo, u brodskoj Hanswurstovskoj lakrdiji dijalog mogao biti prepušten improvizaciji samog glumca u znatnoj mjeri i, drugo, da je *Judita* kao »actio comica« igrana i u drugom kojem mjestu s redovničkim učilištem, a možda i u Baranji odnosno u Osijeku, gdje je komad i prepisan.

Pronađena rola bit će, mislim, od koristi i budućem redatelju koji će se, valjda jednom, odlučiti i na uprizorenje *Judite*, pa je stoga i donosimo kao prilog ovom referatu.

ACTUS PRIMUS INTERMEDIUM¹

A n s w u s t s o l o

U dobar čas ja s vami, a vi sa mnom sastali se jesmo, da vam svaka prikažem koja nakanio jesam. Ali u zao čas ja se s vami sastado i moju ženu amo k vami dovedo. Sad ona mene ostavi i u vas se zaljubi i k vami od mene pobiže. Sad sam osto ko tikva brez vina. Ali ne znam zašto je pobigla? Valja da sam joj mil i drag kano babin vrag. Valja da je za oto ona od mene pobigla. Što se vi meni smijete? Jere, kad po seb pogledam, čudit se moram mojim gaćam što im se smijete. Istina da bi mogo ja sebi i drugu ženu nać, jer sam ja ćelave sreće u ženama. Kad bi mi vi dali! Ali eto žalosti, što sad moram kući po moje zlo. Vi samo malo počekajte i meni se smijte dok ja idem moju zlu ženu tražiti.

/Columbina/: ... **ne dojde amo.**

/Answ./: Proficiat, fra Lucel!

/Columb./: ... **kain wain.**

/Answ./: Ja, ja, ja, si sauft nur!

/Columb./: ... **knezu.**

/Answ./: Ma, ženo, kud ti odaš? Ja tebe moram z dicom po bircauzi tražiti. A to je meni mrsko birtovom dosađivati, pak evo ovdí najdo te i mislio sam da me bije

deset Švaba. Nit bi te mogla sustavit Sava, Drava nit Dunav, niti kakov leskovac... već baš ovaj moj drenovac. Koštat hoću tvoja leđa. Kad si otišla? Večeru spravila nisi. Dica laju, grače, plaču kano mladi psi po sokaku i što će sad od tebe činiti! Moli se!

/Columb./: ... **ktila kuć hić.**

/Answ./: Idi, borati, i večeru kuvaj da ti dica ne plaču kano mladi psi po sokaku! Idi, idi i da ne dobiješ što sam ti obećao — leđa propucati!

/Columb./: ... **počupati.**

/Answ./: Ha, nemoj, molim te, jer ako mi kose izčupaš, ostaću ti baš kano pas brez repa.

/Columb./: ... **otrova.**

/Answ./: Idi, 'ajde, i ne brbljaj kano stara od jednog zuba ciganka!

/Columb./: ... **špicuj.**

/Answ./: Ja sam reko da si lipa i tanka kano mlada mršava kaballa.²

/Columb./: ... **ne zovnem.**

/Answ./: Ej, gospoja, babo, ženo, ja sam zaboravio šta je u ovoj čuturi tuđ?

/Columb./: ... **otrova.**

/Answ./: Šerbe otvara?

/Columb./: ... **kano sivac.**

/Answ./: Aja, ženo, ja tog ne zapanti, kako si ti to rekla.

/Columb./: ... **otrova!**

/Answ./: Šerbe otvara?

/Columb./: ... **prija reda crknu.**

/Answ./: Eto, promislite, ljudi, zloćeste ženske! Niti već znam što bi njom već počeo. Ja njoj sve gledam ugoditi, a ona meni sve gorja biva. Sve se uvijek bije, bije, bije, psuje, a ja njoj ugoditi ne mogu. Kada ona hoće ručak kuvati, onda ja najpri moram sobu i kujnu pomesti, vatru naložiti, mrkvu, peršin otrti, zafrige praviti. I ja sam njoj kano mali kuktus. A kad neimaju crema-

torije,³ onda se ona razboli. Pak joj se proktije lonac čorbe, baš kano trudnoj babi kisela rakija, onda prija! Nakupim stari lonac randlika pak je sve lipo stučem, kano apotekar. Ako još ni dosta prano, ja još iz odžaka nastružem čađa pak metnem u čorbu. Ako ne bi još bilo dosta crno, a ja onda i tinte prelijem i dadem kano gospoји Offiminiji zum Emmaus i ovako joj sve služim.

Kad večer dojde, ona se zna odtepst tako da ne zna kuć pogoditi. Kad dojde kuć, zasviti očima. Već znam što njoj fali. Niti njoj smijem onda mlogo govoriti! Onda njoj moram najpri cipele i štrinje svuč i očistiti, pak onda mi naredi perje čijati, pak sam njoj već mlogo načistio... Pak tako lagano spava da se ne pogleda dok se ne protrizni. Pak ja, metni jedan put jedno pero pod mene, pak nisam mogo onako spavati kano ona. Pak mislim u zao čas da još spavam na mlogo perija kano moja žena, ne bi mogo do zore zaspati. Kada pako za podne meso kuvam, ja komad iz lonca izvadim, ona mene kuleflom po zubi. Kađa piliće pečem, ja njim sve batake poodkidam jere ni-pošto na piletu bataka viditi ne mogu. Kada zeca okrećem, kako se ona kud okrene, a ja njem i prez noža leđa derem. A kad se okrene i vidi, onda tuče sve se puši oko mene, a ne smijem se braniti... njoj jer sam kriv. Nit već znam što ću početi. Da nisam lud, bi već odavno poludio, ali ne znadem... osušio ponovo.

Kad god u ovu čuturu pogledam, taki me pupak zarsrbi. Zaisto: ja bi kušat šta je u njoj, ali ne znam šta je unutra. Kako je to moja žena meni rekla. Meni se čini da je ona meni rekla da je šerbe. Da malo vidim kakve će bit gušte... Ah, ah, ah! Crveni se ko šepšansansko vino.⁴ Ja ću istom malo koštati kakvo je... Ej (*et pro bano et pro rege bibatur vinum ex hac lagena sine lege*). Valaha, šmekuje! Da još jedanput probam... No, 'ajdete i vi koštajte! No! (*Quicumque esse vult frater bibat ex hac lagena ter aut frater bibat*

semel cum semine donec nihil sit in fundo). Ah, ah, ah, ljudi! Jesam li ja reko da ću oma pogoditi što je unu-
tri! Borme je sićan ovo! Ja ne znam što ću začet.
Napio sam se sićana, sad moram umrti. Da barem za-
lud ne umiram, i da zna zašto ću umrti... umrti!
Ijao, kako strašno grize, pače grije kano šepšansko
vino! Kako grize kano ženska maternica! Ijao kako
sićan oda po trbuhu kano staro vino i možda plače
jer ću sad umrti. Ijao, ijao, ijao!

/Columb./: ... **bački vol.**

/Answ./: Ah, moja žena! Okusio sam se sićana pak plačem što
ću sad umrti.

/Columb./: ... **Knecht.**

/Answ./: Ta ti mene još psuješ, a ne da žališ što ću umrti. Da-
kle, prije nek umrem, da se tvojim leđam osvetim
... i da ti namažem.

/Columb./: ... **ništ uradila.**

/Answ./: Zato te tučem zašto nisi uradila, a da si što uradila,
ne bi te tuko!

Finis.

BILJEŠKE

¹ Cindrić, P. *Trnovit put do samostalnosti (do god. 1860)*, u knj.: Hrvatsko narodno kazalište 1894—1969, Enciklopedijsko izdanje, Zagreb 1969: 13—75.

² *Istorija zapadnoevropskoga teatra*, pod obščej redakcijej prof. S. S. Mo-
kuljskogo, G. N. Bojadžieva i J. L. Finkeljštejn, t. 1—6, Moskva 1956—1974;
Kindermann, H., *Theatergeschichte Europas*, Otto Müller Verlag, Salzburg
I—X, 1957—1970; *Teatr v nacionalnoj kuljture stran Centralnoj i Jugo-Vo-
stočnoj Evropy XVIII—XIX vv.*, Izdateljstvo »Nauka«, Moskva 1976 (s osn-
struč. lit.).

³ K o m b o l, M., *Hrvatska drama do 1830, Hrvatsko kolo*, Zagreb 1949,
2—3 (pret.: Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86, Matica hrvatska —
Zora, Zagreb 1971: 209—233.

^{3a} Vidi bilješku 1.

⁴ Bösendorfer, J., *Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku, Osječki zbornik*, Osijek 1948, Br. II. i III: 270—271. U ranijem radu *Povijest tipografije u Osijeku* (GPKH, JAZU, knj. 14, Zagreb 1939: 125) navodi 1765. godinu kao godinu postojanja njem. časničkog teatra.

⁵ Matasović, J., *U Vinkovcima prije jednog stoljeća. Kulturnohistorijska crtica*, Osijek 1937: 1—38. Govoreći o balovima oko 1830. ne zna pouzdano »jesu li i u tadašnje Vinkovce dolazile neke putujuće glumačke družine« (: 12).

⁶ Andrić, N., *Iz ratničke književnosti hrvatske (literarna slika XVIII vijeka)*, Zagreb 1902.

⁷ Šurmin, Đ., *Iz zajedničke književne prošlosti Bosne i Slavonije*, u knj.: *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Zagreb 1900: 546.

⁸ Matić, T., *Katančičev »De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus«*, Rad HAZU, knj. 280, Zagreb 1945: 181—182.

⁹ Jakošić, J., *Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti (cum continuatione a. 1830)*, u knj. GPKH, JAZU, knj. 2, Zagreb 1899: 116—153.

¹⁰ O tome: Matić, T., *Kazalište u starom Osijeku*, GPKH, JAZU, knj. 13, Zagreb 1938: 96. O Lanosoviću pripremanju đaka za sudjelovanje u predstavama koje je Lanosović kao magister seminarii, clericorum exhortator et pater historicus Franjevačkog samostana u Osijeku do 1783. pažljivo pratio, sam pobilježio i opisao u kućnom dijariju (v. bilj. 29), Matić i crpi podatke.

¹¹ Forko, J., *Crstice*, IV. dio: *Dramatici i njihova djela*, Izvješće o Kralj. velikoj realci u Osijeku koncem školske godine 1887/8, Osijek 1888: 3—58.

¹² Kolendić, P., *Tomikovićeve »Josip poznani«*, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd 1929, knj. IX: 194—195; *Velikanovićeve »Sveta Suzana«*, *Južni pregled*, Skoplje, 8/1933, 11: 419—423; *Velikanovićeve drama o Tereziji iz Avile*, *Prilozi*, Beograd 1959, knj. XXV. Kolendić, međutim, kao ni Forko ni Matić, ne utvrđuje vrijeme nastanka Velikanovićeve drame »Sv. Tereziya divica«, koja nije mogla biti i napisana u godini Velikanovićeve smrti (1803) kad je tiskana nego, valjda, znatno ranije, kako to navodi Jakošić (v. bilj. 9) i za prve dvije, »Margaritu Kortonsku« i »Svetu Suzanu« (prvu Matić povezuje s đaćkom izvedbom iz 1775). Na to upućuje i naslovni dodatak drame: ... »na svitlost pak dana s' blagodarnim troškom mlogo poštovanoga gospodina Stipana Villov... župnika pridostojnoga, slavnoga arcibiskupata Kalačkoga«. Ako nije riječ o Vilovljevoj zakladi nego o živom Stjepanu Vilovu, prvom profesoru i Velikanoviću prethodniku na osječkom generalnom učilištu, književniku i reformatoru ortografije, kojom se i Velikanović služio i zanosio, a Vilov je bio i župnik i teolog nadbiskupa Gabrijela Patačića u Kaloči, onda je »Sv. Tereziya divica« Velikanovićeve mladenačka drama, još iz bolonjskog razdoblja (Vilov je umro 1747!).

¹³ Scherzer, I., *Josip, sin Jakoba*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb 1896, IV: 268—281.

¹⁴ Pavić, M., *Književna slika Slavonije u 18. vijeku*, *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, Đakovo, 17/1899, X: 129—132, XI: 138—140.

¹⁵ Prohaska, D., *Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić*. Studija o baroku u našoj književnosti, Rad JAZU, knj. 178, Zagreb 1909: 115—224. Disertacija, odo-

brena 1905. i obranjena u Beču pod naslovom »Zwei Jesuiten in der serbo-kroatischen Literatur des XVIII Jahrhunderts«. Pripremljena za tisak 1906; 1. c.: 202.

¹⁶ Fancev, F., *Isusovci i slavonska knjiga XVIII stoljeća, Jugoslavenska njiva*, Zagreb, 1922, 3: 181—193 (o isusovačkoj drami) i 5: 365—380 (o Kanižliću).

¹⁷ Pelcova disertacija ostala je u rukopisu, izvan dosega istraživača i utjecaja u znanosti, sve do 1936. god., pa se njome ni Matić ne koristi u svojoj temeljitoj studiji o isusovačkim školama u Sl. Požegi.

¹⁸ O crkvenoj i školskoj drami i kazalištu tri su Matićeva rada osnovna: *Isusovačke škole u Požegi (1698—1773)*, *Vrela i prinosi*, Sarajevo 1935: 1—54 (s priloženim iskazima: 55—61); *Kazalište u starom Osijeku*, GPKH, JAZU, knj. 13, Zagreb 1938: 91—108 (obuhvaća razdoblje 1735—1848); *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Zagreb 1945. (s uvodom o glavnoj literaturi i biografsko-bibliografskim bilješkama o piscima u prilogu). Tim radovima valja pribrojiti i izdanje drame »Judith, victrix Holofernis« (GPKH, JAZU, knj. 27, Zagreb 1956: 91—119), s preglednim člankom o školskoj drami 18. st. u Slavoniji i o ovom izdanju (: 87—91).

¹⁹ U studiji »Isusovačke škole u Požegi« (v. bilj. 18) posebno poglavlje o isusovačkoj drami (: 31—42) sadrži, uz popis naslova, iscrpno naznačene izvore i literaturu. Rezultati ovog istraživanja uključeni su u monografiju »Požega 1227—1977«, Sl. Požega 1977. (u članak A. Petkovića »Kazalište«: 495—499) i u »Požeški leksikon a—ž«, Sl. Požega 1977. (s. v. *Kazalište*: 117—118).

²⁰ Matić, T.: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, Zagreb 1940: XXIV i XXVIII; Peić, M., *Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića (1699—1777)*, Rad JAZU, knj. 365, Zagreb 1972: 119—120.

²¹ Pelc, S., *Školska drama osječkih isusovaca i franjevacu u XVIII vijeku*, I. Isusovačke pretstave u Osijeku II. Franjevačke pretstave u Osijeku, *Zbornik Arheološkog kluba »Mursa« Osijek*, 1936: 23—28.

Rukopis nosi naslov »Das Schuldrama der Zagreb Jesuiten und sein Fortleben in Slavonien (Versuch einer Statistik der Aufführungen)«. Sadrži prikaz školske drame u Hrvatskoj i Slavoniji od 1607. do ilirskog preporoda, zatim biografiju G. Čevapovića, njegove sitne pjesme, obradu drame »Josip«, a zaključuje s »Kurze Zusammenfassung der resultate und Würdigung des »Josip«'. Prikaz »Das Jesuiten drama« ima 49 str., »Das Franziskaner drama« 29 str., a dio »Čevapović und seine Bedeutung« 85 str. Nedostaje treći dio »Brezovački und seine Bedeutung«. Rkp. je u priv. posjedu.

²² »Diarium missionis Essekiensis societatis Jesu« počinje s 1. XI 1763, a ide do 20. IX 1772.

²³ Citat ilustrira progermansku nastrojenost zvaničnika. Više o tome: Matić, T., *Ratio educationis od g. 1777. i »linguae patriae« u osječkoj gimnaziji*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb 1928, XXXVI: 343—351.

²⁴ Bibliografiju radova T. Matića od 1893. do 1968. god., koju je sačinio J. Pupačić, v. u knj. »Tomo Matić, Iz hrvatske književne baštine, Matica hrvatska, Zagreb — Slavenska Požega, 1970: 413—429«. Izvod radova o knji-

ževnoj i kulturnoj prošlosti Slavonije posebno je obj. D. Mucić u pedagoško-nastavne svrhe (v. bilj. 26).

²⁵ Zasebno, poglavlje VI. ove knj. nosi naslov: »Isusovačke crkvene drame i recitacije. Školske drame isusovačkih gimnazija. Franjevačke školske drame. Prve štampane hrvatske drame. Njemačke putničke glumačke družine« (: 104—114).

²⁶ Tako: Mucić, D., *Dr Tomo Matić — o izvorima i počecima hrvatske duhovne drame u Slavoniji u XVIII stoljeću*, Zbornik Pedagoške akademije u Osijeku 1, Osijek 1971: 133—146.

²⁷ V. bilj. 4.

²⁸ *Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907—1957*, Osijek 1957: 13—18.

²⁹ Bösendorfer, J., *Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851*, Starine JAZU, knj. 35, Zagreb 1916: 1—198.

Objavio je i kućnu povijest kapucinskog samostana i J. A. Turkovičev dijarij tvrđavske župne crkve (ibid.).

³⁰ Tako: Pfeiffer, J., *Deutsches Theater in Osijek 1774—1907*, *Morgenblatt*, Zagreb 1932, br. 352 od 25. XII; Frauenheim, S., *Die ersten Theateraufführungen in Osijek*, *Christliche Volkszeitung*, Osijek 1934, br. 24 od 14. VI.

³¹ Franičević, M., *Pjesnici i stoljeća*, Mladost, Zagreb 1974: 238—239.

³² V.: *Komedije XVII i XVIII stoljeća*, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 20, Matica Hrvatska — Zora, Zagreb 1967: 17—18, 22.

³³ Bori, J., *Književnost jugoslovenskih Mađara*, Matica srpska, Novi Sad 1976: 36—40, 50, 56.

³⁴ O. M. Starin v. i: Bösendorfer, J., *Mihajlo Starin, kalvinski reformator u Slavoniji*, Zbornik »Mursa«, Osijek 1936: 16—18; Milfajt, A., *Hrvatski kalvini*, *Hrvatska obrana*, Osijek 20/1939, 7:3—5 (prema opisu B. Kašića iz 1618), a od mađarskog autora: Tarczay, E., *Horvát — szlavyon országot története rövid áttekintése, tekintettel azok kultúrviszonyaira*, Budapest 1915.

Starin i njegov drug I. Osječanin, a ion je govorio hrvatski, osnovali su na mađarskom i hrvatskom jezičnom području, prema Starinovu podatku, 120 reformatorskih crkava. Centar kalvinizma i književnosti bio je Lug (u današnjoj općini Beli Manastir), a uporišta Kneževi Vinogradi, Branjin Vrh i Zmajevac, zatim Osijek, Laslovo i Erdut kao velike župe, pa Retfala, Antin, Tordinci i dr.

³⁵ Firingner, K., *Baranja u hrvatskoj književnosti*, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1955, 1:365; Isti, *Baranja i hrvatska knjiga*, Radovi centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima, JAZU, knj. 2, Zagreb 1973: 345—353; Švagelj, D., *Slavonija i Baranja u hrvatskoj književnosti*, u knj. Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, 1970: 713—760.

³⁶ Hoško, F. E., *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*, Kačić, Zbornik Franjevačke provincije presv. Otkupitelja, knj. VIII, Split 1976: 135—191 (prvi dio disertacije).

³⁷ Bujas, G., *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća*, GPKH, JAZU, knj. 30 Zagreb 1971: 11 (v. bilj. 36:162).

³⁸ Belavić, P., *Crtice iz prošlosti Vukovara*, Vukovar 1927: 48—49 (v. i članak »Iz varošskog protokola«, *Vukovarske novine*, 2/1953, 5:3 od 1. veljače). Iznosi se da se ambasador Porte u Beču sa svojim diplomatskim osobljem i konjičkom pratnjom austrijskih i turskih oficira na povratku iz Carigrada u Beč zadržao na dva dana u Vukovaru. Tom zgodom u prostranom refektoriju franjevačkog samostana izveden je 27. lipnja 1740. za vukovarske domaćice i uzvanike neki turski igrokaz, pa bi to imala biti prva svjetovna predstava kazališne prirode u Vukovaru.

O događaju nešto više podataka donosi *Historia domus conventus Vukovarensis* (od ultimo mai 1740!) s tim što predstavu utvrđuje sa 2. lipnja. Uz ostalo, ovdje se kaže (u prijevodu): »Ljudi su posjetili grad, razgledali njegove znamenitosti i poslije podne priredili u samostanu kazališnu predstavu, neku tursku komediju«.

Budući da su se u to doba u vukovarskom pristaništu, koje je imalo veliko značenje u prometu s pozadinom, usidravali sjajno opremljeni brodovi diplomatskih poslanstava s Orijenta (v. knj. »Vukovarska komuna«, Vukovar, 1965:17) i da je takva poslanstva put vodio preko Osijeka (v. *Diarium*, bilj. 29, za 9. do 12. svibnja 1774. g.), može se pretpostaviti i za Vukovar i Osijek više takvih predstava.

³⁹ Zapazili smo da »*Inventarium Codicum Manuscriptorum Croaticorum*«, knj. »*Variæ lingue Bibliothecal Musci Nat.(ionali) Hungarici*«, od numerus 1, sadrži: »*Abelis mors*. Tragoedia e latino in Slavicum versa per *Isaacum Posuetit et Jos. (ip) Sposnani*. A. 1756. Cod. Sec. XVIII«. Knjiga ima 124 str. u četvrtini. Riječ je, dakle, o tri prijevoda ili prerade Metastasijevih drama.

⁴⁰ Ignjat Alojzije Brlić (*Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836—1855*, Zagreb 1943, knj. 2:51) donosi zapis o ocu Andriji Antunu Brliću da je ovaj »od njega odhranjen, namišten, i pomagan bia do Kneževića smrti«, a zatim: »Stari Joso Knežević (...) bio je veliki ljubitelj našeg jezika i knjiženstva, čovik pametan i bogat, on je Relkoviću, Katančiću, Tomikoviću i drugim tadašnjim pisaocim i sa svojim svitom i s novcem u pomoći bio. Moga je oca vele ljubio i njemu ljubav za našinstvom u srce ulio, zato mi je moj otac dosta čestitu našu knjižnicu ostavio, a i sam se rad s knjiženstvom i pismice pišuć bavljao, od čega dosta ostanaka imam; dakle što nam je u kervi od mog oca, to imamo Kneževiću zahvaliti«.

Josi Krmptiču (1172—1854), najprije ravnatelju škole, pa načelniku grada i senatoru, sudrugu Topalovića, Dj. Tordinca, M. Georgijevića, A. Stojanovića i dr. osječkih iliraca, gradski kapetan popisao je 1837. g. 260 knjiga iz knjižnice (»*Chatalogus librorum D. Josephi Kermptich Senatorio Essekiensis*«, pohranjen u HA Osijek). Među njima, uz tragedije i komedije staroklasičnih pisaca (Plauta, Terencija, Seneka i dr.) i jednu »*Scena della Comedii de Galdoni*«, pa engl. izdanje »*Of the German Theatres*. T. Delicner, čak i sveske »*Thalia*«, odnosno »*Neue Thalia*« (1792), teoretskog kazališnog časopisa Friedricha Schillera.

BILJEŠKE UZ ULOGU HANSWURSTA
(Uz priloženi rukopis)

¹ U uvodnome članku svog izdanja drame JUDIT, VICTRIX HOLOFERNIS (SPH, knj. 27, Zagreb 1956: 87—91) T. Matić dao je osnovne obavijesti o drami, Hanswurstu i rukopisu drame, uz pripomenu da »osim brodske Judite nema u hrvatskoj drami starijega doba izravnoga traga Hanswurstu, popularnome junaku njemačke pučke lakrdije« (:90).

Rukopis uloge autograf je A. A. Brlića. Nije datiran niti potpisan, a nosi ista ortografska svojstva kao i autograf Judite, zato je po istim načelima i transkribiran. Sva mjesta u rukopisu pročitana su.

Rukopis je pohranjen u Arhivu obitelji Brlić u Slavonskome Brodu. Nalazi se u fondu građe A. A. Brlića, nosi naslov na košuljici »Tekst uloge lakrdijaša u međučinu jedne dačke priredbe«, označen je oznakom III/XV, 32 u vodiču kroz obiteljsku građu skupine III. Matiću nije bio poznat. Za korištenje rukopisa i osnovne obavijesti, zahvaljujem i ovom prigodom susretljivosti i ljubaznosti gđe Zdenke Benčević-Brlić!

Kurzivom su otisnuta sva mjesta tekstualno različita nego u SPH, str. 110—112, a polumasno zaključne riječi ili riječ (šlagvort) Kolumbine, kako je naznačeno u rukopisu uloge.

² Od lat. *caballus* (grč. *kabálles*), u pučkom govoru *kljuse*.

³ Od lat. *crematoria* (*cremor* + *torreo*): »vruća pomast«, žestoko piće, rakija.

⁴ Vino vinogradarskog kraja pod Baranjskim brdom iz mjesta Kotlina (mađ. *Sepsö*).